

1. Загальні проблеми сучасної освіти

Н. С. Корабльова
ns_korabljova@ukr.net

Філософські компетентності як складова класичної університетської освіти глобалізаційної доби

Виявлено соціокультурний зміст трансформації призначення сучасного класичного університету. Акцент зроблено на значенні філософських компетентностей, філософської культури мислення у їхніх впливах на формування людини й громадянина, що є однією з провідних місій університету. Діяльність університетів підлягає критичній рефлексії та теоретико-методологічному аналізу у вимірі епохи часів освітньої глобалізації та емансипації університетів від держави.

Ключові слова: філософські компетентності, глобалізація освіти, громадянське служіння, ризикогенність особи.

N. S. Korablova
ns_korabljova@ukr.net

Philosophical Competencies as a Component of the Classical University Education in the Globalization Era

The sociocultural content of the transformation of the purpose of a modern classical university is revealed. The importance of philosophical competencies is stressed, alongside the crucial character of the philosophical culture of thinking in their influence on the formation of a person and a citizen, which is defined as the mission of a university. The latter is subjected to critical reflection and theoretical and methodological analysis within the era of educational globalization and the emancipation of universities from the state.

Key words: philosophical competencies, the globalization of education, civic service, a riskogenic person.

Починаючи з «Міфу про печеру» Платона, а далі – Кант, Гегель, Шопенгауер, К'єркегор, Ніцше, Шелер, вітчизняна традиція (Сковорода, Юркевич), – і завершуючи констатацією смерті університету (Террі Іглтон «Повільна смерть університету», Біл Ридінгс «Університет у руїнах»), маємо рефлексії стосовно здатності університетської освіти дати молодій людині орієнтири, щоб бути успішною, визнаною, з відповідним рівнем економічного добробуту. «Смерть» настала через те, що університет припинив творити національну культуру, формувати ліберального суб'єкта, який раціонально мислить, і перетворився на корпоративну адміністративну реальність, де студент – замовник послуг. Глобалізація освіти, глобальна корпоративна культура – об'єктивний процес, зупинити його – нереальне завдання (і неефективне з економічних міркувань). Але залишається без відповіді запитання, чи зможуть залучені й зацікавлені в ефективності цього процесу організації радикально перебудувати свої підходи щодо університетської освіти. Іншою проблемою є пошук всередині країни тих сил, які реалізовуватимуть це реформування і зможуть залучити університетські спільноти до програми перебудови за відсутності центрального референта й ідеологічної мети.

Разом із критикою просвітницьких ідеалів у минуле відійшли абстрактні імперативи, поступившись місцем прикладному знанню. Що ж залишилося?

Сучасний університет, за висловлюванням американського дослідника Джона Скотта, виконує так звану «третю місію» – форму громадянського служіння [6, с. 40–42], що корелює з філософським стилем мислення, філософською епістемологією і типом раціональності. Вона стосується усіх тих, кого поєднано в просторі та часі саме класичним університетом: університетською культурою, університетським стилем життя, місцем університету в міській культурі, адже заснування університетів було доленосним для міст Європи й Америки [9]. Задум, відповідно до якого створювався класичний університет, і сучасний філософсько-освітній концепт класичного університету в глобалізованому світі, залишається практично таким самим, що й за часів творця ідеї класичного університету та його реалізатора – Вільгельма Гумбольдта: формування затребуваного типу людини, яка, здобувши фахову освіту, отримує і здатність формувати ті принципи та методологічні установки, якими вона керуватиметься у своїй професії, у суспільному й особистому вимірах життя. Як блискучий теоретик державного устрою В. Гумбольдт шляхом створення класичного національного університету реалізує програму державного розвитку. Завдяки університету німецький народ пережив період свого становлення, через університетське виховання індивідуальності прищепив їй навички самоуправління, здатність набувати, передавати, модифікувати, критикувати знання, за потреби – відмовлятися від них. Перший ректор Берлінського університету – Й. Г. Фіхте – свого часу ледве не став першим професором філософії Харківського університету. І саме Фіхте у «Промовах до німецької нації» показав, що народ тоді культивується як спільнота, коли здійснює свою національну ідею, а університети виступають генераторами цього духу.

Філософи належали до реформаторів свого часу, як і всіх наступних часів. Філософія є досягненням європейської цивілізації, однією з її підвалин, оскільки завжди спиралася на людську природу у виховних стратегіях. Університет – школа універсального синтезу, яка здатна забезпечити людину від ризиків жити у місті, державі (це також від Платона, Арістотеля). Сократ, Платон, Кант, Фіхте, Гегель, Сковорода, Юркевич – філософи такого формату, який дозволяє їм бути «модераторами» не лише свого часу, але й дивитися у майбутнє. Філософія – світоглядне знання, універсальний спосіб самоусвідомлення людиною себе, теоретична методологія. Періодично виникає запитання, озвучене Георгом Мором: чи потребують сучасні суспільства орієнтацій – і чи може їх надати філософія? [8, с. 68–83]. Стосовно філософських компетентностей, як зазначає М. Д. Култаєва: «У розвинутих суспільствах філософії багато не буває. Руйнація наукової культури філософії... загрожує деградацією гуманітарного знання, яке у суспільстві ризику відіграє роль його імунної системи» [5, с. 71–72]. Дослідження світових еліт со-

ціологами свідчить про те, що для елітності потрібний високий рівень саме класичної університетської освіти, складовою якої є філософія [7]. Еліти повинні мати й розвивати здатності філософського практикування, оскільки це – складова кар'єрного зростання, вміння ухвалювати нестандартні рішення, займаючись своєю професійною справою, коли фахівець не просто відтворює алгоритми, якими його озброїли під час опанування майбутнього фаху, «на результат», приміром, знати стандартний набір симптомів для постановки діагнозу (для лікаря), статті Карного кодексу, якими визначається злочинна діяльність (для юриста), аналогічно – шити, пекти, конструювати тощо, а вміти здійснювати розумові вправи, які допомагали б орієнтуватися не лише у своїй професії, а в суспільстві й культурі, мати здатність керуватися власним розумом без зовнішнього примусу (І. Кант) – до усього цього привчає саме філософія, підсилюючи імпульси життєвої мудрості.

Загальнотеоретична та методологічна обізнаність органічно переростають у зацікавленість своїм фахом і фаховою культурою, перетворюються на «культуру життя», «мистецтво жити» і «турботу про себе» (М. Фуко) у «суспільстві ризику» (У. Бек), формують відповідального громадянина сучасного суспільства. Інкорпорувати теоретичні уявлення певної культури й соціуму у «мистецтво жити», «культуру життя», у фахову культуру навчає філософія. Наприклад, головним пафосом та висновком, яким може скористатися людина з філософії Сковороди є «внутрішня людина», а найвищим із людських вмінь – розуміти й користуватися самим собою, вибудовуючи власну особистість. Григорій Сковорода цього навчився у професорів Києво-Могилянської академії. Там він познайомився з працями Платона, епікурейців, стоїків, які пізніше як конспекти-рукописи розповсюджував серед народу, тобто «освічував» його засобами філософії. Це та принципова обставина, яка потребує філософсько-педагогічних міркувань – навчити людину технологій самозлагоди, здійснюючи зовнішню і внутрішню саморегуляцію у їхньому поєднанні. У цьому полягає чи не найактуальніша проблема для сучасної людини. Професор Штадлер із Віденського університету, виступаючи в Харкові, навів приклад: багато років тому у Віденському університеті ввели норму, що кожен із випускників повинен був 2–3 роки обов'язково присвятити вивченню філософії, щоб хоча б раз у житті з'ясувати для себе, у чому сутність людини і для чого потрібна здатність до рефлексії.

Вміння опиратися соціальному маніпулюванню може розглядатися як чеснота у ситуації, коли найефективніші важелі владних впливів глибоко приховані (одна з умов їхньої надзвичайної ефективності), тому влада зацікавлена у таких модифікаціях суб'єкта, завдяки яким він без особливого примусу прямує силовими лініями у визначеному напрямку. Ця слухняність вже не є зовнішнім примусом, а вмонтована всередину за певними лекалами і технологіями. Складно передбачати наслідки подібної новації, можливо, таким чином утверджується нова версія людського буття.

Щоб визначатися у цьому, потрібно залучити мислення, що є способом визначення людини стосовно буття. У своїй авторитетній роботі про тоталітаризм («Банальність зла: Айхман в Єрусалимі») Ханна Арентс зазначає, що тоталітаризм пов'язаний із втратою такої здатності, як мислення, називаючи його «внутрішньою цивілізувальною структурою», яка визначає «ситуацію людини» в цілому. Люди, позбавлені думки й пристрасті, вчиняють зло. Цікавий факт: коли я надала перелік джерел для філософського есе (20 найменувань), цю роботу обрала чверть студентів філологічного факультету третього курсу.

Ральф Дарендорф підкреслював, що філософські компетентності, «філософізація освіти» й суспільства є своєрідним щепленням проти спокус несвободи. Ключова компетенція – здатність філософувати, а не формальні критерії, особливо у ситуації, коли над університетом починає переважати логіка часткового знання, професійної освіти, комерційна доцільність, прагматика. Венді Браун зазначає, що «культурний зсув досить простий: заміщення критеріїв якості освіти вимірювальними процедурами, повністю орієнтованими на повернення інвестицій, а також основними показниками: на яку роботу й збільшення прибутків можуть розраховувати студенти-інвестори. Освіта має продукувати соціальний ефект, інакше вона працює вхолосту. Самі собою ці питання не є аморальними, однак вони вочевидь зводять цінність вищої освіти до індивідуальних економічних ризиків і вигід, витісняючи «старомодні» цілі розвитку особистості та громадянина...» [2, с. 17]. Економічна нерівність часів класичного капіталізму змінилась нерівністю у доступі до освіти, безпеки, інформації. Епоха глобалізації для світових концернів створила відчуття безпечного ринку. Такі індекси, як індекс відкритості економіки, індекс суспільного розвитку чи індекс заможності гарантували бізнесу розвиток і стабільність. Однак сьогодні навіть країни з найвищими показниками цих індексів стоять на межі глибокої економічної кризи, а основні їхні підприємства не можуть дати собі ради без фінансової допомоги держави. Так характеризує капітал ХХІ століття Томас Пікетті [9].

Швидкозмінність і нестабільність середовища вимагає від людини мобільної самоорганізації, відповідного реагування шляхом набуття здатності ідентифікувати різномірні групи впливу, формувати власні критерії оцінки чинників, які впливають на життєтворчість, формуючи систему засобів, що компенсують несправності та дають змогу повернутися до рівня нормальної життєдіяльності, до утримання приязних, побудованих на взаємній довірі відносин. На філософію тут покладається завдання використання енергії рефлексії у «мирних цілях»: продукування концептів, здатних формувати інтелект, статус якого завжди запитальний, шукати відповіді на цивілізаційні виклики. Означені чинники впливу потребують їхнього «вмонтування» у філософсько-освітній проєкт класичного університету,

залучення до нього прагматичної складової, вміння долати актуалізм епохи суцільних новацій, технологізму, панування прагматичних цінностей і навчати відмовлятися від наративів, які звільняють від пошуку істини, фактів, що стосуються життя людського духу, трансцендентного полюса культури, який вилучають з інформаційного простору.

Векторами університетської освіти є два протилежні напрямки – глобалізація і націоналізація. Глобалізація перетворює освітній простір на вільну зону розповсюдження ідей і знань, а національна держава прагне зберегти національну своєрідність, захищає права й свободи своїх громадян, вона зацікавлена у національних університетах та їхній державницькій стратегії. Цьому перешкоджає освітня глобалізація. У такій ситуації самовизначатися на перехресті означає відповісти на запитання – служити національній ідеї чи транснаціональним тенденціям. Ситуація, коли університет «припиняє бути партнером національної держави, оскільки це суперечить перспективі глобального споживання», а «...в галузі вищої освіти будуть підсилюватися тенденції до масовості й експансії» [12, с. 169], завдання філософії – аналізувати системи, адже саме за системами потрібний контроль, контроль за тим, що відбувається, коли в освітньому просторі запроваджується модель, сформована на принципово інших культурних підставах. Ці стандарти можна вдосконалювати за допомогою дискурсивних форм представників різних формацій, але тут існує дискурсивна нерівність. На глобалізованій основі не можна побудувати спільноту. Університет із центру носія національної ідеї, кузні національних кадрів перетворився на кузню для транснаціональних економічних структур, потрапивши до яких навіть висококласний фахівець із величезною заробітною платою потрапляє у постмодерне рабство. Для взяття на себе такої професійної ролі спеціаліст, підготовлений в університеті, має бути здатним ухвалювати рішення у будь-якій соціально-економічній та політичній системі.

Можемо виокремити дві спонукальні причини чи «технології», що вимагають перебудови фахівців: зовнішня (глобалізаційна) – перетворення освіти на бізнесову галузь; внутрішня – необхідність долучатися до національних реформ освітньої сфери у європейському контексті. Стосовно глобалізації освіти відбулася цікава дискусія на методологічному семінарі «Мультикультурна освіта: досвід США» в Інституті вищої освіти НАПН України. Серед багатьох цікавих думок та ідей процитую Марію Култаєву: «...зміни рольової реальності університетів як коеволюційні процеси конституювання множинних "світових суспільств", які не тільки конкурують один з одним, але й підтримують синхронізацію та координацію світового порядку на засадах демократії, включення Чужого, Іншого розглядаються як ресурс освітніх систем, які мають задовольняти національні потреби й запити» [7, с. 195]. Марія Култаєва аналізує аналогічні проблеми німецьких університетів, показує, як ними опікується німецька спільнота. І дохо-

дить висновку, що заощаджувати на філософії шкідливо, оскільки ухвалення важливих рішень потребує філософського мислення і високого рівня моральної свідомості. Канцлери Німеччини Аденауер та Шмідт прислуховувалися до філософських дискусій, стимулювали та заохочували диспутантів. Зрештою, німецькі дослідники констатують, що «збільшуватиметься попит на фахівців із філософською освітою – не лише як викладачів для шкіл та університетів, але й консультантів у бізнесових проєктах, глобальних менеджерів, експертів із методологічних проблем наукових і політичних стратегій, радників з етичних і світоглядних питань у лікарнях, молодіжних центрах тощо» [5, с. 77].

Філософські компетентності є надзвичайно важливими, аргументи на користь цієї тези – «підробітки філософів»: індивідуальні й групові заняття з філософії «на замовлення» бізнесменів, власників компаній, які відчують у ній потребу на рівні культурної техніки, демонстрування власного загальнотеоретичного і світоглядного рівня, – хоча б для того, щоб заявити про себе як культурну особистість і бути більш успішними у обраній ними сфері фахової діяльності. Філософія для свого порятунку від «смерті» потребує економіки, підприємливості й відповідного менеджменту. Недаремно курси «Етика бізнесу», «Теорія переговорів», «Підприємницький етикет» та їм подібні викладають філософи. З огляду на традиції класичний університет найбільш підготовлений до перетворень завдяки науково-освітньому, інноваційному, фінансовому й кадровому потенціалу, оскільки логіка трансформацій містить створення систем навчання, вимірів якості, спираючись на сучасні технології, здатність ініціювати та реалізувати інтеграційні ідеї, здатні перебудовуватися і працювати в універсальних світових моделях. Головне – мета класичної університетської освіти та світових освітніх тенденцій збігаються. Можна виокремити тенденції:

- 1) універсальність фахових знань і компетенцій, здатних працювати в різних соціально-економічних системах;
- 2) інтегрованість освіти з фундаментальними науковими дослідженнями, що властива класичним університетам як таким;
- 3) інноваційність діяльності у всіх сферах науки й освіти;
- 4) варіативність і трансформативність освітніх програм;
- 5) відкритість до взаємодії з урядом, бізнесом, до міжнародної співпраці;
- 6) поєднання освітнього, виховного процесів із гуманністю і моральністю в інтересах держави та суспільства.

Завдяки перерахованим складовим саме класичні університети є точкою референції, ядром горизонтальних ліній злиття навчальних закладів у більш потужні університетські центри, ніж галузеві ЗВО. Можна прогнозувати зростання ролі класичних університетів, оскільки у гуманістичних традицій класичного університету немає альтернативи. І саме гуманізм

є стратегією виживання сучасного світу та стратегією різноманітних методологій виховання молоді, яка має бути здатною жити у швидко змінюваному світі. Навіть побіжне знайомство з літературою дозволяє констатувати, що освітні практики увесь час змінюються у «плинній сучасності» (З. Бауман), де набирає обертів індивідуалізація в «індивідуалізованому суспільстві» (З. Бауман). Тому маємо готувати особу, здатну швидко засвоювати мінливу, «плинну сучасність», бути стійкою до ризиків і небезпек ризикогенного середовища.

Свобода пересування – дефіцитний товар, що розподіляється нерівномірно і є головним чинником розшарування постсучасності. Ця свобода дозволяє отримати освіту й робити кар'єру у будь-якій країні світу. Щоб не лише «мати», але й «бути» (Е. Фромм), у такій сучасності потрібні ресурси й можливості, які можна здобути через освіту й навчання, оскільки суспільство ризику прирікає людину на те, щоб самотужки ухвалювати рішення, самій платити за ризики. Небезпеки й ризики пов'язані з технологіями, які відкривають нові можливості створення і поширення знань, управління ними, доступу та контролю за ними, що сприяє ще більшому розшаруванню й можливостям отримання освіти навіть у своїй державі. Поняття кар'єри втрачає сенс (ще одна причина, що призводить до кризи системи освіти): бізнес-спільноти концентруються навколо короткострокових проєктів, для яких повсякчас потрібні інші люди (спільноти створюються, трансформуються і розпадаються). Між традиційною моделлю випускника університету з його енциклопедичною освітою, орієнтацією на успішне майбутнє і діяльністю проєктивного типу з постійними інноваціями – суттєва суперечність.

Оскільки попит на вищу освіту швидко зростає, стоїть завдання відмовитися від елітарного підходу в доступі до вищої освіти на користь підходу, заснованого на врахуванні здібностей. Студент, який не має коштів, але має здібності, повинен мати доступ до всіх рівнів освіти. Тому велике значення повинні відігравати компенсаторні та підготовчі програми на етапі доуніверситетської підготовки. Увесь той ресурс, яким користуються сучасні ЗВО – міжнародне визнання, відповідність міжнародним стандартам (обмін знаннями, створення інтерактивних мереж, мобільність викладачів та студентів, виконання міжнародних науково-дослідних проєктів), – має бути доступний усім, хто має здібності, здатний і хоче навчатися. Хоча цьому й не дуже сприяє швидка маркетизація університетів, які дедалі більше орієнтуються на норми прибутку й маркетингові стратегії. Німецький філософ Петер Слотердаjk у ситуації, коли набирає обертів технологізація життя, пропонує філософсько-освітні технології, які «мусять змінити життя» сучасної людини, зробити його конструктивним і продуктивним [6]. Це своєрідна компенсаторна технологія.

Ризиком для філософії є бездумне вторгнення комп'ютеризації та одного з її проявів – тестування. Звісно, виступати проти цього – аналогічно

англійським луддитами, які нищили машини. Переваги діджиталізації особливо спрацювали в період карантину. Про це написано багато, але є й зворотний бік. Його збагнули ще у XVII столітті луддити: машина витісняє людину. У зв'язку з карантинном посипалися повідомлення про активне застосування роботів: роботи-офіціанти, роботи-прибиральники, роботи-бармени, роботи-кур'єри тощо. Зрозуміло, що там, де на людину чатує небезпека (наприклад, коронавірус), це є великим благом. Але є й застереження, що у майбутньому людина втрачатиме роботу, передаючи її роботам і дивайсам. Це призведе до витіснення всього суб'єктивного, особистісного з філософії. Традиційна система довіряла особі викладача та його оцінкам, сучасна – тільки техніці. З філософії витискається усе символічне, образне (техніка убиває живу душу культури, філософії, освіти, як зазначав ще 1918 року О. Шпенглер, пророкуючи «присмерк Європи»), вичавлюються здивування, сумнів, пошук. Але саме це виявилось успішно забутим у сучасних (переважно тренінгових) системах набуття знань. Вольфганг Вельш, який виступав з лекціями в Харківському університеті 2019 року, є автором ідеї трансверсального мислення (здатність переходити з одного гештальту на інший, постійно переосмислювати ідеї та відкидати їх). У такій ситуації, коли єдина постійна річ – самі зміни, таке мислення стає рентабельним знанням.

Запитальність – не лише один із засобів пізнання, це й фундаментальна риса мислення, вища форма знання. Починаючи з віку «чомучки», запитальність – це специфічно людський спосіб існування, це – людська сутність. Запитання: «Як нам жити?», «Що нам робити з собою і своїм життям?», «Якими людьми ми прагнемо стати?», «Як побудувати справедливую державу?» тощо не можуть бути завершеними, оскільки розв'язання одних проблем породжує інші – й так до нескінченності (і в житті суспільства, й окремої людини). Цінність запитання зростає пропорційно тому, наскільки складно чи практично неможливо на нього відповісти. Це аргументи на користь «вічності філософії», адже вона жива доти, допоки жива людина, оскільки філософія – людиновимірна. Природничі науки встановлюють істину, а філософію більше цікавить «спокутувальна істина», як її означив Річард Рорті, американський філософ, зазначивши, що це – «сукупність вірувань, які повинні завершити раз і назавжди роздуми про те, що нам робити з нами самими» [11, с. 30]. Така істина не складається з причинно-наслідкових взаємозв'язків речей (як природнича), вона задовольняє ту людську потребу, яку обслуговують релігія і філософія. Від студента, який вивчає гуманітарні дисципліни, вимагають «правильних» відповідей, а не ерудиції, загальнотеоретичного рівня, вміння розмірковувати, а правильна відповідь – це головна чеснота «печерного мислення» і печерного світогляду (Платон). Переорієнтування з відповідей на запитання у викладанні філософії – складна справа. Але проблема у тому, що таке завдання і не ставлять, забуваючи застереження Ніцше, що «до цього часу жоден

філософ не довів своєї правоти». Сьогодні філософія, як і всі гуманітарні науки, рухається у зворотному напрямку, викидаючи живу душу культури – філософію, яка покликана допомогти людині жити в умовах невизначеності, знайти себе. Найбільш релевантною до реалій сучасного, секуляризованого, знаученого, діджиталізованого світу є філософія як теорія освіти людської особистості.

Філософія є тим динамічним цілим (компендіумом людської мудрості) з якого інкорпорується теоретико-світоглядні ідеї. При цьому всі частини філософського знання, усі філософські проблеми мають чітку орієнтацію на освіту, є освітньоспрямованими, переконливими тією мірою, якою співвідносяться світове буття з буттям окремої людини. Відповідно, і досвід самопізнання з метою турботи про себе переростає в аксіологію – систему цінностей, якою керується людина. Корисним для запозичень є дослідження Віктора Зінченка щодо західної філософії освіти, у якій відбувається «інституалізація моральної свідомості як передумова суспільного розвитку» [3, с. 137]. Філософія є основою освіти, здатної змінити людину, стати практичною філософією, це те, що називають «можливостями відкритої педагогіки», у якій особа виступає автодидактом. Еготехніки є запобіжниками руйнації цивілізації (вони відомі ще від античності).

П. Слотердаjk вважає філософію здатною озброїти людину такими техніками й технологіями саморозвитку, самозмінення з метою адаптуватися до ситуацій. Рамкові умови для саморозбудови людини задає філософія, ресурси для подієвості і вчинків конструюються педагогікою, психологією, гуманітарними науками [6]. Виховний потенціал філософії є потужним чинником духовного оновлення сучасних суспільств через повернення її у повсякденне життя. Не лише у нашій вітчизняній традиції (починаючи з ХІХ століття) педагогіку читали професори філософських кафедр – сьогодні філософія освіти стала напрямком філософських досліджень з узагальненням досвіду особистісно орієнтованої освіти, яку Джо Бішоп, американський професор, називає «визвольною освітою», на відміну від «накопичувальної форми освіти, що продукує рабську залежність, що не сумісна з демократією» [1, с. 124].

Орієнтуючись на потреби часу, викладачі філософського факультету у процесі підготовки філософів-фахівців, з огляду на те, що працевлаштування – винятково ситуативне (і не лише для філософів), намагаються випускати людей, здатних займатися всім можливим, де вони зможуть самореалізуватися і заробити на достойне життя, головне – є надія, що філософський склад розуму, філософське практикування – і в технологіях життєтворчості, і в житті загалом – дозволять стати успішними людьми. Що стосується майбутнього філософії, то проекти «останнього обґрунтування істини» залишилися в минулому, а тому гібридні форми перетину філософії з медициною, з економікою, із психологією, нейробіологією

тощо є досить евристично плідними, за цим – майбутнє наук. Такі курси, як охорона здоров'я, біотехнології, економіка вимагають філософської складової, зокрема етики як філософської науки. Стосовно класичного університету слід відзначити, що гасло Каразінського є насправді визначальним, знаковим, адже секрет успішності сучасного університету – це зміни у незмінному, здатність випереджати час і зберігати класичний академізм, не підвладний часу, – у поєднанні з найсучаснішими трендами.

Література

1. Бішоп Д. Американська перспектива щодо особистісно-орієнтованої освіти / Д. Бішоп // Філософія освіти. – 2010. – № 1–2 (9). – С. 123–136.
2. Браун В. Разрушая демократию: реконституирование государства и субъекта неоллиберализмом / В. Браун ; пер. с англ. : В. Кораблевой // ТОPOS. – 2015. – № 2–3. – С. 11–41.
3. Зінченко В. Інституалізація моральної свідомості як передумова суспільного розвитку в західній соціальній філософії освіти / В. Зінченко // Філософія освіти. – 2013. – № 1–2 (9). – С. 137–149.
4. Колотило М. Співвідношення впливу національної держави та влади ринку у формуванні місії сучасного Університету / М. Колотило // Філософія освіти. – 2011. – № 1–2 (13). – С. 313–321.
5. Култаєва М. Філософія: життя після смерті. Німецький погляд на постболонські реалії / М. Култаєва // Філософська думка. – 2011. – № 2. – С. 70–84.
6. Култаєва М. Антропотехнічний поворот та його соціально-філософські та філософсько-освітні імплікації у теоретичних розвідках П. Слотердайка / М. Култаєва // Філософія освіти. – 2014. – № 1 (14). – С. 54–75.
7. Методологічний семінар «Мультикультурна освіта: досвід США та його інтерпретації в українському контексті» // Філософія освіти. – 2013. – № 2 (13). – С. 166–220.
8. Мор Г. Чи потребують сучасні суспільства орієнтацій і чи може їх надати філософія? / Г. Мор ; пер. з нім. М. Култаєвої // Філософська думка. – 2010. – № 2. – С. 68–83.
9. Рогожа М. Місія університету в Західноєвропейській культурі (етичні та соціологічні аспекти) / М. Рогожа, С. Курбатов // Філософія освіти. – 2017. – № 2 (21). – С. 29–45.
10. Пикетти Т. Капитал в XXI веке / Т. Пикетти. – Москва : Ad Marginem, 2015. – 529 с.
11. Рорти Р. От религии через философию к литературе: путь западных интеллектуалов / Р. Рорти // Вопросы философии. – 2003. – № 3. – С. 30–41.
12. Шильман М. (Э)миссия университета / М. Шильман, О. Перепелица // ТОPOS. – 2015. – № 2–3. – С. 163–174.